

Stasin tahdikas charmi

Hubertus Knabe: Die unterwanderte Republik. Stasi im Westen. München: Ullstein Verlag 2001. 590 s.

Hubertus Knabe: Der diskrete Charme der DDR. Stasi und Westmedien. Berlin, München: Propyläen 2001. 504 s.

■ Toinen toistaan hurjemmilla Stasi-paljastuksilla on Saksassa ja muuallakin herkuteltu jo hyvän matkaa toistakymmentä vuotta – monen mielestä jo kyllästymiseen asti. Mistään muusta lähihistorian aiheesta ei Saksassa ole ilmestynyt yhtä monta kirjaa kuin Stasin tekosista. Niinpä voisi kuvitella, että kaikki oleellinen on jo sanottu. Suuri yleisö on saanut sen käsityksen, että vakoijien paljastaminen on pelkkää leikintekoa. Tutkijan ei tarvitse tehdä muuta kuin marsisia Stasin arkistoon ja plärätä siellä hetken aikaa papereita. Pian hän sitten voikin ruveta huutamaan bingoa ja rientää myymään saalistaan jonkin iltapäivälehdessä lööppimaakarille.

Mitä vielä, oikea Stasi-tutkimus ei ole kunnolla alkanutkaan, eikä tiedetä vielä edes sitä, ketkä Saksan liittotasavallan kansalaiset vakoilivat Marcus Wolfin johtaman Stasin legendaarisen ulkomaantiedustelun HVA:n (Hauptverwaltung Aufklärung) laskuun. Näin

väittää Saksan huomattavin Stasi-tutkija Hubertus Knabe, joka viime vuonna julkaisi kaksi 500-sivuisia kirjanjötikkää DDR:n tiedustelutoiminnasta Länsi-Saksassa.

Knaben asiantuntemusta ja pätevyyttä ei ole syytä epäillä; hänhän työskenteli vuosina 1992–2000 johtavana tutkijana Stasin arkistoa hoitavan viraston, ns. Gauck-Behörden, tutkimusosastolla. Epävirallinen nimi tulee siitä, että viraston ensimmäisenä johtajana toimi entinen DDR:n kansalaisoikeusaktivisti, rostockilainen pastori Joachim Gauck. Viraston täydellinen nimi on ”Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik” (BStU) eli ”Liittovaltion valtuuttama entisen DDR:n valtion turvallisuuspalvelun arkistojen hoitaja”.

Mistään toimistopahasesta ei ole kyse, sillä Gauck-virastossa on runsaat 3 000 työntekijää. DDR:n valtion turvallisuusministeriön arkistoja säilyi noin 180 hyllykilometriä. Runsaan vuosikymmenen kuluessa virasto on saanut useita miljoonia arkistoselvityspyyntöjä. Lisäksi se on setvinyt eri viranomaisten pyynnöstä satojen tuhansien entisen DDR:n kansalaisten poliittista luotettavuutta, kun nämä ovat hakenneet uutta työpaikkaa.

Hubertus Knaben uusista kirjoista toinen *Die unterwanderte Republik*, sananmukaisesti ”solutettu tasavalta”, käsittelee Stasin tunkeutumista länsisaksalaisen yhteiskunnan ytimeen: puolueisiin, kirkkoon, kansalaisjärjestöihin, yliopistoihin ja korkeakouluihin,

talouselämään, jne. Toisessa kirjassaan Knabe pohtii DDR:n ”salaperäistä viehätysvoimaa”, eli sitä, miksi entistä suurempi osa länsisaksalaisista alkoi 1960-luvulta lähtien suhtautua yhä myönteisemmin itäiseen Saksaan. Knaben mukaan Stasi onnistui värväämään Länsi-Saksan tiedotusvälineistä, televisiosta, radiosta ja lehdistöstä tuhansia yhteyshenkilöitä ja sympatisöörejä.

Knaben ”solutettu tasavalta” alkaa komeasti. Huhtikuun 27. päivänä 1972 Bonnin liittopäivät äänesti Willy Brandtin hallituksen luottamuksesta. Ennakolta näytti varmalta, että hallitus kaatuisi ja CDU:n Rainer Barzel nousisi uuden hallituksen johtoon. Äänestys päättyi kuitenkin yllättäen 249–247 Brandtin eduksi. Knabe osoittaa, että Markus Wolf oli onnistunut lahjomaan vaatimattomalla 50 000 D-markan summalla pari kristillisdemokraattista liittopäiväedustajaa.

Kun Brandtin hallitus sitten seuraavana vuonna kaatui, ja syynä oli hänen lähipiiriinsä kuuluneen Günther Guillaudin paljastuminen Stasin agentiksi, kyseessä oli todellakin aito työtapaturma; DDR ei olisi missään tapauksessa halunnut tuossa vaiheessa aiheuttaa Brandtin syrjäyttämistä. Nämä kaksi esimerkkiä ovat järjestyttävä osoitus siitä, miten syvälle Länsi-Saksan poliittisiin sisäpiireihin Stasin lonkerot ulottuivat. Oikeutetusti Knabe on todennut, että Saksan liittotasavallan poliittista lähihistoriaa ei voida kirjoittaa ilman Stasia, ja huomattava osa siitä, mitä tähän mennessä on kirjoitettu, menee auttamatta uusiksi.

Kipeintä Stasi-menneisyydessä onkin varmasti se, että kyseessä ei suinkaan ollut rikkollisen DDR:n soluttautumisesta viattoman Länsi-Saksan kimppuun. Eri arvioiden mukaan ainakin 20 000–30 000 Saksan liittotasavallan kansalaista vakoili DDR:n puolesta, kuka rahasta, kuka poliittisesta vakaumuksesta, kuka rakkaudesta komean Stasi-agentin eli ”Romeon” viettelemänä. Tähän mennessä kiinni jääneet kalat ovat kuitenkin olleet aika pieniä, lähinnä Stasin sisäisen tiedustelun eli DDR:ssä kerätyn aineiston perusteella paljastuneita tai tunnontuskiin tulleita katujia, jotka ovat itse halunneet kertoa hämäräpuuhistaan.

Stasin urkkijoiden kokoomiin aineistoihin voivat Gauck-virastossa tutustua pääsääntöisesti vain asianomaiset, siis uhrin itse, sekä tutkintatyötä tekevät oikeus- ja poliisiviranomaiset. Myös historian tutkijat voivat saada asiakirjoihin luvan esitettyään hyväksyttävän tieteellisen tutkimussuunnitelman arkistoa hoitavalle viranomaiselle. Lupa koskee lähihistorian kannalta merkittävien julkisuuden henkilöiden aineistoja, mutta merkityksen määrittelevät Stasin arkistoa hoitavat virkailijat. Mainittakoon, että jopa sellainenkin julkisuuden henkilö kuin Helmut Kohl onnistui CDU-lahjuskandaalin selvittelyjen yhteydessä viime vuonna saamaan omat Stasi-mappinsa lukkojen taakse. Kun ennakkopäätös on olemassa, näin voivat menetellä kaikki muutkin halukkaat.

Stasin arkistojen käytössä hankalinta on yhä se, että asiakirjojen valtaisan määrän

vuoksi vasta vain vähäinen osa aineistosta on saatu avatuksi ja luokitelluksi, vaikka työtä on tehty jo kymmenkunta vuotta. Arkistoon pääsyä voi joutua odottamaan jopa vuosia; tutkimuslupapyyntöjen määrä on niin valtava, etteivät Gauck-viraston 3 000 työntekijää riitä mihinkään. Tutkijalle ei koskaan anneta arkistosta alkupe räisiä asiakirjoja vaan pelkkiä kopioita. Henkilöiden nimet on vedetty mustalla tussilla yli, jotta yksityisyyden suoja ei loukattaisi. Lopputulos on täysin asiaa hoitavan virkailijan asiantuntemuksesta ja tulkinnoista riippuvainen.

Tutkija ei itse pääse näkemään kokonaisuutta. Varsinaisia hakemistojakaan ei Stasin arkistossa ole, vaan tutkija joutuu väkisin harjoittamaan hakuammuntaa. ”Haluaisin tietää, ketkä suomalaiset toimivat Stasin agentteina”, on varmaankin ihan oikea kysymys, mutta pelkästään sen kanssa ei kannata Berliiniin asti matkustaa. Noin ylimalkaisella toimeksiannolla Gauck-viraston rattaita ei saa liikahtamaan mihinkään.

Relevantin tiedon äärelle pääsy edellyttää tutkijalta erinomaista asiantuntemusta ja siihen perustuvaa kykyä esittää oikeita kysymyksiä. Jos haluaa selvitystä siihen, ketkä suomalaiset toimivat Stasin yhteyshenkilöinä ja välittivät sille tietoja, on osattava epäillä ”tiettyjä henkilöitä” ja esitettävä tutkimuspyyntöjä heidän oikeilla nimillään.

Vaikka yhtä ja toista on saatu selville, Knabe osoittaa, että kaikkein tärkeimmällä alueella ei ole päästy vielä puusta pitkään: Länsi-Saksassa toimi-

neiden Stasin ulkomaantiedustelun huippuagenttien henkilöllisyyttä on ollut toistaiseksi mahdotonta selvittää. Tähän on kaksi selvää syytä. Merkittävä osa Stasin ulkomaantiedustelun materiaalista ehdittiin DDR:n viimeisinä päivinä tuhota. Lisäksi ulkomailla toimineiden agenttien oikeat nimet sisältävä kortisto, ns. Rosenholz-aineisto, joutui vuonna 1990 epäselviksi jääneiden vaiheiden jälkeen Yhdysvaltain tiedustelupalvelun CIA:n haltuun. Saksan ja eräiden muiden maiden, mm. Suomen, viranomaiset saivat Rosenholzista vuonna 2000 kopion, mutta koodin avulla avattuja henkilönimiä ei ole vielä julkistettu.

Kolmas syy, johon Knabe viittaa tosin aika varovaisesti, liittyy Stasi-menneisyyden erityiseen kipeyteen saksalais-saksalaisissa suhteissa. Kun asia koskettaa mitä syvimmin myös Saksan liittotasavaltaa, ja siinä saattaa olla mukana myös sen oma tiedustelupalvelu ”Bundesnachrichtendienst”, kaikkia arkistoja on vielä mahdotonta kokonaan avata.

Isoimmat vonkaleet eivät Suomenkaan osalta voi tarttua haaviin ennen kuin Stasin ulkomaantiedustelun Rosenholz-aineisto on saatu tutkimuksen käyttöön. Siihen asti on tyydyttävä pikkutekijöihin, niihin Suomen kansalaisiin, jotka DDR:ssä asuessaan tai siellä vieraillessaan antoivat tietoja Stasin sisäiselle tiedustelulle. Tällainenhan on tyypillisesti ns. tapaus-Tiusanen, vasemmistoliiton kansanedustajan Pentti Tiusasen Stasi-yhteys sinä aikana, jolloin hän opiskeli lääketiedettä Greifswaldis-

sa. Lähes tragikoomisen vaikutelman antoi Oulun yliopiston historian lehtorin Jouko Jokisalon vapaaehtoinen ilmoittautuminen viime syksynä Stasin entiseksi yhteysmieheksi. Sittemmin on käynyt ilmi, että Jokisalo työskenteli lähes kymmenen vuoden ajan Stasin puhelin- ja radiotiedustelun hyväksi.

Pari vuotta sitten minulla oli tilaisuus käydä pitkiä keskusteluja edellä mainitun Joachim Gauckin kanssa hänen kolmi-päiväisen Suomen-vierailunsa aikana. Goethe-instituutti pyysi minua selvittämään vieraalle Suomen lähistoriaa ja ajan-kohtaisia poliittisia kysymyksiä. Gauck korosti kaiken aikaa sitä, ettei hän ollut millään tavoin perehtynyt Stasin aktiviteetteihin Suomessa. Hän kuitenkin arveli, että itäblokin tiedustelupalvelujen työnjaossa Suomi oli KGB:n reviiriä. Tosin Suomea saatettiin puolueettoman maaperän takia käyttää kolmansissa maissa toimineiden HVA:n agenttien taapaamispaikkana.

Gauck esitti puhtaana arvauksena, että noin 200–300 henkilöä olisi välittänyt Suomea koskevia tietoja Stasille, ja valtaosa näistä henkilöistä olisi ollut Saksan liittotasavallan kansalaisia. Sen perusteella, mitä Suojelupoliisi on kertonut edellä mainitusta Rosenholzaineistosta, Gauckin arvaus näyttää osuneen hämmästyttävän hyvin kohdalleen. Suomalaisia HVA:n yhteyshenkilöitä lienee ollut 20–25, mutta heidän nimiään ei ole vielä annettu julkisuuteen. Huhtikuussa 2002 Suojelupoliisi täsmensi Stasin hyväksi vakoilleiden suomalaisten määrän kymme-

neksi henkilöksi ja ilmoitti heidän osaltaan jatkavansa vielä tutkimuksia.

Varsinkin jälkeensä, kun DDR:n järjestelmä osoittautui läpimädäksi ja jopa rikolliseksi, on ihmetelty sitä, miksi lännessä niin monet, kaikesta päätellen ihan täysissä järjissään olevat kansalaiset, jotka eivät suinkaan olleet kommunisteja, alkoivat ajatella DDR:stä entistä myönteisemmin. Tätä DDR:n salaperäistä charmia Knabe tutkailee toisessa kirjassaan.

Ihan oikeita vakoilijoitakin Stasi onnistui lännen mediaan soluttamaan, mutta erittäin uutterasti DDR teki ns. kontaktityötä eli sen edustajat pitivät yllä epävirallisia ja henkilökohtaisia yhteyksiä tärkeisiin ja joskus vähemminkin tärkeisiin vaikuttajiin. Tätä samaa ilmiötä olen itse selvittellyt Suomen osalta, sillä DDR aloitti täällä 1950- ja 1960-luvun vaihteessa massiivisen kampanjan diplomaattisen tunnustuksen saamiseksi. DDR:n kontaktityötä voidaan verrata ns. kotiryssä-ilmioon ja kutsua sitä vaikkapa kotiderkkuilmioiksi. Tietyille henkilöille sateli vierailukutsuja DDR:ään, samalla kun itäsaksalaiset koettivat saada kohdehenkilönsä kutsumaan itäsaksalaisia vastavierailuille Suomeen.

Aivan samat menetelmät näkyvät olleen käytössä myös saksalais-saksalaisessa ”kontaktityössä”. Eräänlaisen hivutustaktiikan mukaisesti DDR yritti nostaa yksityiset suhteet virallisiksi, valtioiden välisiksi suhteiksi. Niitä se tarvitsi oman kansainvälisen statuksensa kohtottamiseen.

Knabekin myöntää, että on lopulta mahdotonta päätellä,

mikä osuus oli vakoilulla ja mikä kontaktityöllä siihen, että DDR:n charmi lännessä puri yhä paremmin. Näiden vaikutuskanavien ohella ei pidä unohtaa myöskään tietynlaisen poliittisen realismin vahvistumista. Kun Saksan jako näytti vakiintuvan, eikä jälleenyhdistymiseen näyttänyt olevan pienintäkään mahdollisuutta, monet alkoivat ajatella, että DDR:n, kuten koko kommunistisen leirinkin kanssa, on parasta totutella elämään realiteetit tunnustaen. Kun vertaan Knaben havaintoja omiini, näyttää siltä, että tällaisella ajatuksella oli Suomessa suhteellisesti vahvempi ja varhaisempi kannatus kuin Länsi-Saksassa. Tulos ei ole yllätys, kun otetaan huomioon se, miten suuresti Suomen ja Saksan liittotasavallan asemat kylmässä sodassa poikkesivat toisistaan.

Kylmän sodan oloissa poliittinen tiedustelutoiminta oli tavattoman laajamittaista ja vilkasta. Niin KGB kuin Stasikin keräsivät länsimaista valtavat määrät ja suurella vaivalla myös täysin banaalia ja merkityksetöntä tietoa. Helpomalla ”agentit” olisivat päässeet, jos he olisivat ottaneet käteensä puhelinluettelon tai rautateiden aikataulukirjan, puhumattakaan että he olisivat keksineet yhdistää näistä kahdesta lähteestä saadut tiedot. Edellä mainittu Jouko Jokisalon on kertonut, kuinka Stasi lähetti hänet mm. ottamaan valokuvia Hampurin satamalaitteista, vaikka sillä vuorenvarmasti oli hallussaan kopio niiden alkuperäisistä piirustuksista. Tehtävä lieneekin ymmärrettävä eräänlaiseksi ”mie-

huuskokeeksi”, jonka tarkoituksena oli tutkia agentiksi aikovan luotettavuutta.

Samantapaisia esimerkkejä myös Knabe kertoo kirjoissaan. Toisaalta osa Länsi-Saksasta hankitusta tiedustelutiedosta oli varmasti sellaista, että sillä oli todellista poliittista, sotilaallista tai taloudellista merkitystä DDR:lle.

Asioiden oikeat mittasuhteet on koetettava aina pitää mielessä. Vakoilu on vakoilua ja maanpetos on ankara rikos, joka ei vanhene. Sen sijaan kiinnostus DDR:ää kohtaan, sen enempää kuin poliittinen sympatiakaan sitä kohtaan, ei ollut lailla kiellettyä.

Kummasta sitten oli DDR:lle enemmän hyötyä, vakoilusta vai lännen ”hyödyllisistä idiooteista”? Tähän kysymykseen on mahdotonta lopullisesti vastata, Knabe myöntää. Suomen osalta voisi ehkä hieman varmemmalla pohjalla kuin Länsi-Saksan osalta arvella, että DDR:n soluttautuminen Suomeen ja maailman laajimman ja poliittisesti laajapohjaisimman DDR:n tunnustamisliikkeen nostattaminen täällä taishi sittenkin olla Itä-Saksan vaikutuskeinoista tehokkain.

Seppo Hentilä